

AFGANİSTAN'DA TÜRK KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Firuz Fevzi^{1,*}

¹Kabil Üniversitesi, Türkoloji Bölümü öğretim görevlisi Kabil /Afganistan

*ffewzi@msn.com

Özet: Afganistan tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin hüküm sürdüğü bir coğrafyadır. Bu coğrafyada günümüze kadar farklı milletlerin kültür ve edebiyatı bulunmaktadır. En çok kültür ve edebiyatı zengin olan Afganistan Türkleridir. Bugün Afganistan'da kullanılan Türk lehçeleri (Özbekçe, Türkmençe, Kazakça, Kırgızca, Uygurca) ve değer Türkçenin çeşitli lehçe ve ağızları işletilmektedir. Bildiride bu lehçeler üzerine durulacaktır. Ayrıca Afganistan'da yaşayan Türk boylarının kültür unsurları üzerinde de duracağız. Bilhassa son yıllardaki işgal ve savaşlarda Türk kültürüne verdiği zararlardan bahsedilecektir.

Anahtar kelimeler: Afganistan, Edebiyat, Dil, Kültür. Türk Boyları

A Research on Turkish Culture and Literature in Afghanistan

Abstract: A geography of Afghanistan ruled by various civilizations throughout history. This geography of culture and literature of today there are so many different nations. Afghanistan, which is rich in culture and literature of most Turks. Today Turkish dialects used in Afghanistan (Uzbek, Turkmen, Kazakh, Kyrgyz, Uighur) and the value of Turkish is operated in various dialects and accents. The paper will focus on these dialects. In addition, the Turkish tribes living in Afghanistan will focus on cultural elements. Turkish culture, especially in wars of occupation and the damage referred to in recent years.

Keywords: Afghanistan, Literature, Language, Culture. Turkish tribes

1.GİRİŞ

Afganistan tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenliğine girmiş ve bugüne bu devletlerin çeşitli kültürel değerlerini de içinde barındırarak gelmiş bulunmaktadır. Coğrafi bakımdan Afganistan toprakları Asya'nın stratejik öneme sahip bölgelerinden biridir. M.S 480'den itibaren Afganistan'ın yeni hâkimleri Türkler olmaya başlamıştır. Ak Hunlar olarak bilinen Halaç Türkleri bu devrirden Afganistan'a gelip yerleşmişlerdir. Afganistan 7. asrın sonlarında İslamiyeti yayan Arap orduları tarafından istila edilmiştir.

Hız. Osman döneminde İslamiyet Afganistan'da hızla yayılmaya başlar. 10. yüzyılın sonlarında Sebük Tekin önderliğinde Gazne şehrinde büyük Türk devleti kurulur. (999-1030) Gazneli Sultan Mahmud zamanında Türk-İslam nüfusu Afganistan'a iyice yerleşmiş ve hatta Hindistan'a kadar yayılmıştır. Afganistan Gaznelilerden sonra büyük Selçukların hakimiyeti'ne girer. 12. yüzyılda Afganistan Harzem Şahlar'ın kontrolüne girer. Daha sonra da Moğollar yüz elli yıl bu topraklara hakim olurlar. Zahiriddin Muhammed Babür, Büyük Babür İmparatorluğunu kurar. Babür Şah buradan Hindistan'ı da egemenliğine alıp uzun yıllar bu topraklarda kalır. 14. Yüzyılda Herat şehrinde büyük Türk şairi Amir Ali Şiri NEVAİ ve Hüseyin Baykara'nın öncülüğünde Çağatay dili ve edebiyatı ortaya çıkmıştır. Çağatay edebiyatı Nevai zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Çağatayca 18. yüzyılda itibaren varlığını bu günkü Özbekçe'ye bırakmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Babür Şah Devleti'nin zayıflayınca bölge Türkmen Türkü olan Nadir Afşar bu topraklarda hüküm sürer. 1747'de Nadir Afşar'ın ölümünden sonra onun komutanlarından ve Afgan aşiret resislerinden olan Ahmet Şah Dürrani aynı yıl Afganistan Devleti'ni kurar. Türk beylikleri 1919 kadar Afganistan'da varlıklarını sürdürürler.

Yukarıda sayılan Türk devletlerinin bu gün Afganistan'ın her şehrinde kültür ve sanat eserleri bulunmaktadır. Şair ve edebiyatçılarımız Ali Şir Nevai döneminden günümüze kadar şiirlerinde *vatan sevgisi, aşk, tabiat, ahlak birlik ve beraberlik* duygularını dille getirmişlerdir. Bu kadar zaman zarfında hâkimiyeti elinde bulunduran Türk devletleri burada yaşayan tüm etnik grupları kendi kültürel değerleriyle birlikte, onların da hiçbir kültürel değerlerine müdahale etmeden huzur ve barış içerisinde onları yönetmeyi başarabilmişlerdir. Afganistan bugün çok farklı kabileler, aşiretler ve birçok etnik grupların yoğun olarak yaşadığı bir yerdir. Afganistan'da gruplar arasındaki kültürel farklılıklardan dolayı bugün birlik, beraberlik ve millî şuur maalesef oluşmamıştır. Bunun sebebi ise 30 yıldan fazla süren dış güçlerin çıkarlarına dayanan savaş, savaşın getirmiş

olduğu fakirlik, bununla birlikte Afganistan halkına adapte edilmek istenen cehalet, halkın arasına sokulan dinsel çekişmeler vb.'dir. Afgan devleti Peştun dilini eğitimde zorunlu kılmasına rağmen halkın % 70 Farsça okuyup yazmaktadır.

2. KUZEY AFGANİSTAN (GÜNEY TÜRKİSTAN)

Afganistan Türkleri çoğunlukla Kuzey Afganistan'da (Güney Türkistan) yaşarlar. Nüfusları 8 milyonun üzerindedir. Afganistan Türkistanı, Katagan ve Türkistan olmak üzere iki bölgeye ayrılmaktadır. Bir Özbek aşiretinin ismi olan Katağan Bölgesi'nin merkezi Kunduz, Türkistan'ın merkezi ise Şibirgan'dır. Afganistan Türkistanı'nda yaşayan Türk boyları başta dilleri olmak üzere gelenek, görenek, örf ve adetlerini muhafaza etmeyi başarırken, bu bölgenin dışında kalan diğer Türk boyları genelde asimile olmuşlardır. Afşarlar, Kalaçlar, Aymaklar ve Kızılbaşların büyük bir kısmı asimile olan Türk boylarıdır. Dillerini kaybetmişlerdir. Bu boylar, Farsça konuşurlar ve Şii inançlılardır. Afşar Türklerinin Sunnî inaçlı olanları Peştunca konuşurlar. Afganistan'ın en kalabalık Türk grubu Özbeklerdir. İkinci kalabalık grup olan Türkmenler ise genellikle Türkistan ve Katagan bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu iki büyük Türk grubu dışında *Tatarlar, Afşarlar, Kalaçlar, Kızılbaşlar (Şii- Caferi Türkleri) Aymaklar, Bayatlar, Moğollar, Karaçaylar, Kıpçaklar*, gibi başka Türk grupları da Afganistan'da yaşamaktadırlar ki bunlar da Farsça ve Peştunca konuşurlar. Afganistan Türkleri'nden Kazaklar ve Kırgızlar kendi lehçeleri ile konuşurken diğerleri de ya Özbekçe ya da kendi bölgelerinde çoğunlukta olan kavimlerin dilleriyle konuşurlar. Türkistan ve Tatagan bölgelerindeki Türk kavimleri arasında Özbek Türkçesi ortak bir lehçe sayılır. Türk grupları umumiyetle tüccarlık, çiftçilik, sanatkârlık ve hayvancılıkla uğraşırlar.

1747 yılından Afgan Devleti'nin kuruluşuna kadar bugünkü Afganistan topraklarının tamamı muhtelif Türk Devletleri tarafından yönetilmiştir. Afganlar devlet kurduktan sonra amaçları hep Kuzey Afganistan'da yerleşim yerleri kurarak Özbek Beyliklerini bölmek ve Afgan Devleti'nin bölgedeki denetimini artırmak olmuştur. 1888'den önce bölgede yalnızca birkaç memur ve askerle sınırlı olan Peştun nüfusu, Hindukuş Dağları'nın kuzeyine çok sayıda Peştun'un yerleştirilmesi ile büyük oranda artırılmıştır. Sağlanan çeşitli ayrıcalıklar, asıl sahibi olan Özbeklerden alınarak Peştunlara tahsis edilmiştir. Verimli topraklar ve yöreye götürülen altyapı hizmetleri sayesinde güney ve güneydoğu Afganistan'dan getirilen bu Peştun kabileleri bölgenin artık yeni sakinleri olmuşlardır. Özbekler kendi haklarını savunmak için 1930'larda çıkardıkları isyan, bölgeye daha fazla Peştun'un yerleşmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Özbeklerin tek seçenekleri

Afgan Devleti'yle barışarak, işbirliğine girmek, bölgedeki devlet kurumlarından yararlanmaktır. Özbekler sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi haklarını oldukça uzun bir mücadele sonucu elde edebilmişler. 1960'lara kadar modern bir Özbek seçkin gurubundan söz etmek bile mümkün değildir.

Afgan Emir Abdurahman Han'ın merkezîleşme politikası, Afganistan'ın Peştunlaştırılması ile Afganistan Türkistanı'nda Peştun nüfusunu artırmakla kalmamış, etnik grupların yeni siyasi sistemden tasfiyesini de bereberinde getirmiştir. Bu katı tutumlar uzun vadeli olmuş, iktidar mücadelesi 1990'lara kadar sürmüştür. Bu durum Afganistan halkının perişan olmasına zemin hazırlamıştır. Peştunculuk Afgan ulusal kimliğini temel olarak görmekte ve bu tez eğitim sisteminde açıkça belirleyici bir rol oynamaktadır. Diğer etnik grupların ülkenin tarihine ve kültürüne yapmış oldukları katkılar hem küçümsenmiş hem de yasaklanmıştır. Türk boyları kendi dillerinde eğitim ve öğretim görmeleri yasaklanmıştır. Özbek ve Türkmenler hem eğitim hem de siyasetten mahrum bırakılarak ticaret ve hayvancılıkla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Rus Savaşı başladığında etnik gruplar birleşerek Sovyetlerle dize getirdikten sonra, maalesef bu sefer de etnik aşiret grupları iktidarı ele geçirmek için birbirleriyle savaşmak zorunda kalmış, Özbekler siyaset sahnesine ancak 1992 yılında, Afganistan İslam Devleti'nin kurulmasından sonra girebilmiştir. Komünist rejimin çökmesi ve ardından başlayan iç savaş, hem Afganistan toplumunun daha da kutuplaşmasına hem de tek idare altında toplanamamasına neden olmuştur.

1992 yılında Özbek General Raşit Dostum'un önderliğinde Kuzey Afganistan'da siyasi kimliğine kavuşan Afganistan Türkleri dünya kamoyuna buradaki Türk varlığını gösterebilmiştir. Afganistan Türkleri Kuzey Afgaistan'da kendi kültür, dil ve edebiyatlarına sahip çıkmışlardır. Ancak bu durum 1997 yılında Taliban yönetimi Afganistan Türkistanı'na hakim olması ile son bulmuştur. Amerika Birleşik devletlerinin desteğiyle 2001 yılında kurulan yeni Afgan Hükümeti Nato'ya bağlı olan çok uluslu güçten oluşan İSAF bünyesinde Hamit Karzai başkanlığında kurulmuştur. Bu hükümet bütün etnik gruplara hak vermeyi vaad eder. 2003 yılında Yeni Afgan Anayasasında Afganistan Türkleri'nin dilleri olan Özbekçe ve Türkmençe Afganistan'ın üçüncü resmi dili olarak kabul edilmiştir. Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın Özbekçe ve Türkmençe ders kitapları 6. sınıfa kadar basılmış olup bu kitaplar Güney Türkistan'da bazı okullarda okutulmaktadır. Ama bazı nedenlerle lise seviyesindeki kitaplar basılamamaktadır.

Türkiye Afganistan ilişkileri Mustafa Kemal Atatürk döneminde başlamıştır. Atatürk Afganistan’a her alanda yardım etmiştir. Bugün Afganistan ordusunda bir çok askeri terim Türkçe olarak kullanılır. Geçmişte olduğu gibi bugün de Türkiye Cumhuriyeti Afganistan’a askeri, sağlık, eğitim ve alt yapı olarak yardım etmektedir. Özellikle Türkoloji bölümünün 2002 yılında TİKA tarafından açılması iki dost ülkenin arasında büyük bir köprü olduğunu bütün Afganistan halkı bilmektedir.

3.SONUÇ

Türkler Afganistan’da en parlak dönemlerini Babür Şah’ın kurduğu Türk-Hint İmparatorluğu döneminde yaşamışlardır. Çok zengin bir Türk kültürüne sahip olan Afganistan’ın hemen her şehrine uğradığımızda mutlaka tarihi bir yeri göre biliriz. *Gazne, Herat, Balh, Kabil, Meymana, Kandahar, Celallabad, Kunduz, Samengan*, en çok Türklerden kalan tarihi eserlerin yoğun olduğu yerlerdir. Yıllarca süren savaş yüzünden eski Türk devletlerinden kalan çok sayıda kale, köprü, surlar yıkılmış ve sarayların bazıları da dönemin yöneticileri tarafından tamamen tahrip edilmiş ve değerli eşyaları yurt dışına çıkarılmıştır. En çok tahribe uğrayan tarihi eserler Taliban döneminde olmuştur. Kasten yıkılarak yağmalanmıştır. Afganistan Türkleri bu gün başta Afgan meclisi olmak üzere devletin her kurumunda az da olsa iş bulabilir. Umarız Afganistan kısa zamanda terörden kurtulur, bütün etnik gruplara eşit olarak hak verilir ve Türkler kendi tarihi eserlerine sahip çıkar.

4. KAYNAKLAR

- Prof. Dr. Mehmet Saray, Afganistan ve Türkler
Willem van Schendel, Erik j. Zürcher, Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları
Dr. Yaşar Kalafat, Kuzey Afganistan Türkleri
Prof. Dr. Nemetullah sharani, Tarihçeyi Akvam dar Afganistan
Afganistan Ankara Büyük Elçilği dergileri